

Henneptienden: Heemraden versus de Ambachtsheren van Ouderkerk en Krimpen aan de IJssel in de 17^e Eeuw

J.B. (Hans) Opschoor¹

In 1657 werden door heemraden van Ouderkerk aan de IJssel en Krimpen aan de IJssel processen aangespannen tegen hun ambachtsheer, Lodewijk van Nassau, voor respectievelijk het Hof van Holland en de Hoge Raad, over de henneptienden in de beide ambachten. Het zal twaalf jaar duren voor er een uitspraak komt, in het Krimpense proces. Voor Ouderkerk was deze kwestie een steen in de ambachtelijke vijver die nog decennia lang rimpelingen zou opleveren. De henneptienden, restanten van het inmiddels grotendeels verlaten feodale systeem, hadden overigens al lang tot onrust geleid, ook in de Krimpenerwaard. In dit artikel wil ik stil staan bij de conflicten over de henneptienden in Ouderkerk en Krimpen, en die plaatsen in een historisch en regionaal perspectief, waarbij ook de oud-vaderlandsrechtelijke kant aandacht krijgt. Voor wat betreft details in dat kader focusseer ik op Ouderkerk, gezien de nasleep die de kwestie over de henneptienden daar heeft gekregen.

Bestuurlijke en economische context

Ouderkerk en Krimpen waren ambachten in de heerlijkheid van de Lek, die in 1342 van de graaf van Holland werd verkregen door Jan van Polanen, overging op de Nassaus en in 1584 was toegefallen aan prins Maurits.² Diens zoon Lodewijk van Nassau was heer van de heerlijkheid van 1627 tot 1665, en tegelijk ook ambachtsheer van Ouderkerk, de beide Krimpens (en Stormpolder), Lekkerkerk en Zuidbroek. Al in de akte van 1342 is sprake van de tienden die tot de heerlijke rechten behoorden. Van die twee ambachten was Ouderkerk het grootste. In 1672 waren er 300 weerbare mannen in het ambacht als geheel, wat duidt op een bevolking van ca. 1200 mensen.³ Het ambacht omvatte de polders de Nesse, de Cromme en Geer, en de Zijde, in totaal zo'n 1650 ha (zo'n 1026 dijk morgens) groot. De economie rustte primair op de landbouw en de daaraan gelieerde dienstverlenende en ambachtelijke bedrijvigheid; en daarnaast op de binnenvaart en steenbakkerij. Die landbouw betrof oorspronkelijk akkerbouw, maar deze werd steeds meer verdrongen door veeteelt. In 1525 werd voor Ouderkerk koren

---

¹ Prof. Dr. J.B. Opschoor, 's-Gravenhage, email jb.opschoor@tele2.nl.

² Voor de brief van 1342, zie het Oud Archief (hierna oa) van Krimpen aan de IJssel (hierna KaY) in het Streekarchief Midden Holland te Gouda (hierna SAMH): SAMH oa KaY, ac 846, inv. nr. 24 (een copie van ca. 1600) en het archief Nassau la Leq (hierna: NIL), toegangsnummer 3.21.12 inv. nr 205 in het Nationaal Archief (hierna NA). De heerlijkheid De Leck was leengoed van het graafschap Holland en bestond uit de ambachten Lekkerkerk, Zuidbroek, Krimpen a/d IJssel en a/d Lek, Ouderkerk a/d IJssel, Nieuw-Lekkerland, Streefkerk, Brandwijk en Gijbeland, Bleskensgraaf en Ridderkerk. Nadat in 1413 Lekkerkerk een hoge heerlijkheid was geworden, werden de ambachten afzonderlijk vermeld. De titel van 'heer van de Leck bleef echter in gebruik.

³ Zie ook B. Ibelings, 2011: Verzoek tot verlaging van de bedeaanslag door Vlist en Bonrepas in 1582. *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard HEK*, 35^e jrg. nr 1, p. 4.

verbouwd op nog maar 30 morgen;⁴ het overige land was voornamelijk weide- en hooiland. Die veeteelt was niet alleen gericht op producten als kaas en boter, maar ook op mest voor ‘industriële’ gewassen als hop en – in het bijzonder in de Krimpenerwaard - hennep.⁵ Met die mest werden kleine akkertjes of werven (meestal bij de boerderijen gelegen) geschikt gemaakt voor continue teelt met hennep (afb. 1).⁶ Deze “hennepwerven” waren omgeven door sloten (waarin de stengels werden geweekt om de vezels eruit te halen), en vaak door een rand van bomen, (als windopvang en om de hennepvezels te kunnen drogen). In de Hollandse waarden werd zo een specifieke bedrijfsvorm ontwikkeld, die wel wordt aangeduid als ‘hennep-weide bedrijf’.⁷

Afb. 1: Hennepwerven te Lopik, 1607 (landmeter Jan Rutgersz van den Bergh)

De hennep werd na verwerking geleverd aan de touwslagerijen of werd doorverkocht aan handelaren. De meeste touwslagerijen of lijnbanen lagen in de dorpen langs de Hollandsche IJssel en de Lek (afb. 2). De hennep teelt begon in de Krimpenerwaard al voor 1350, maar was toen van nog geringe betekenis (hennep wordt dan ook niet in de akte van 1342 vermeld). Tussen ca. 1450 en 1650 groeide de hennep teelt sterk. Daarna vlakke die groei weer af, en de hennep teelt verdween tenslotte vrijwel geheel na de opkomst van de stoomscheepvaart.

De ambachtsheerlijkheid Ouderkerk op de IJssel omvatte vanouds ook de ‘korentiende’ en smaltienden van land in de ‘Zeven Viertelen’ en de halve koren- en smaltienden van de polder De Nesse;⁸ de andere helft van de laatstgenoemde kwam aan de ‘koninklijke majesteit’ toe, als graaf van Holland).⁹ Ook in de administratie van de Tiende Penningen (1543 – 1561)¹⁰ is sprake van een hennep tiende (soms apart, soms samen met de korentiende) en daarnaast van een tiende op buitendijks land (wellicht later ‘Coolwijkse tienden’ geheten). Voor het ambacht Krimpen aan de IJssel golden soortgelijke bepalingen. De ambachtsheer benoemde voor het bestuur en de jurisdictie in het ambacht een schout (een vaste aanstelling) en een aantal schepenen (in het geval van Ouderkerk en Krimpen: heemraden) die uit het ambacht afkomstig waren en voor een jaar in hun ambt kwamen, op voordracht van de aftredende heemraden.

---

⁴ Catharina L. van Groningen, 1996: De Krimpenerwaard. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist / Waanders Uitgevers, Zwolle (tweede druk).

⁵ Voor meer over de hennep teelt: zie R.B. Fels, M. Hoogendoorn en P.M. Stoppelenburg, Holland, 2002: Touw: hennep teelt en touwfabricage in het Groene Hart. Groene Hart Producties, Woerden.

⁶ J.M. Rommers, 1985: ‘Hennepakkers in de Krimpenerwaard’, in: *HEK*, 10de jrg. nr. 1, 1-28.

⁷ H. Hoogendoorn, Hennep teelt en Touwfabricage in het Groene Hart. In: Fels e.a. a.w., p. 21.

⁸ C.C.J. Lans, 1988: Repertorium op de lenen van de Lek, 1318-1666. *Ons Voorgeslacht* (hierna: OV) 43. De Nesse was een oude polder; de Zeven Viertelen omvatten land in de polders De Geer en De Zijde. Al in 1408 worden die viertelen expliciet genoemd, zie B.D. Keijzer, 1981: Tiendboek van het land van de Lek 1408, OV Nr. 352, 36^e jrg., p. 359-360. Het woord ‘viertel’ lijkt hier betrekking te hebben op de zogenaamde tiendblokken waarin het land in De Geer en De Zijde was onderverdeeld: er moeten inderdaad zeven van zulke blokken zijn geweest: 4 in De Geer en 3 in De Zijde. Deze viertelen dienen niet te worden verward met de zeven “kwartieren” die in later tijd jaarlijks de (zeven) heemraden zouden leveren voor het gerecht van Ouderkerk

⁹ SAMH, Nadere Toegangen (hierna: NT) nr. 3201, op basis van SAMH ora Ouderkerk aan de IJssel, (hierna: OuY) ac 998, inv. nr. 2. Ook: SAMH, NT 520, waarin opgenomen de Rekenkamer van de Grafelijkheid met o.a. de tienden van Ouderkerk.

¹⁰ De ‘tiende penning’ was een 16e-eeuwse belasting op inkomsten uit zaken zoals landen, huizen, sluisen, veren, tienden en renten, geheven door de Staten van Holland, geheven in 1543 – 1564.

Lodewijk van Nassau had plannen met zijn heerlijkheden. In 1648 kocht hij bijvoorbeeld de (daarvoor in erfpacht gehouden) visserijen in de Lek, IJssel en Merwede van de eigenaars: de Oudmunster en de Dom te Utrecht. Dat hij zijn rechten in de heerlijkheid intensiever wilde exploiteren, was al duidelijk uit zijn interesse voor de henneptienden die bleek kort nadat hij het ambacht van zijn broer had geërfd (in 1631): in 1635 had hij in Ouderkerk henneptienden gekocht (de al genoemde 'Coolwijkse Tienden') van de Staten van Holland.¹¹ Zijn vader Maurits was hem in die belangstelling trouwens voor wat betreft de Krimpense tienden al voorgegaan in 1613 (zie hieronder voor de processen hierover).

Afb. 2: Hennepvezels op weg naar een touwbaan (Adriaen Pietersz van der Venne, 1589 - 1622)

Tienden

Het tiendrecht was onderdeel van het feodale leenstelsel; het kwam de landheer toe, die het aan zijn onderdanen of aan kerken kon schenken, verpachten en verkopen. In het Duitse keizerrijk werd zo ook tiendrecht verleend aan de graven van Holland en is het, vanuit de kerk of de grafelijkheid, verder als onderleen bij ambachtsheren en later door verkoop ook bij particulieren terechtgekomen.

De tiende was een zakelijk recht rustend op een land of huis krachtens welke de rechthebbende aanspraak heeft op een evenredig deel van op dat land groeiende gewassen of geboren dieren.¹² Tienden werden geheven over o.a. 'koren' (tarwe, gerst, en ook hennep en vlas; de 'grote' of 'grove' tienden), over groenten en dergelijke (de 'kleine' of 'smalle tienden'), en over vee en gevogelte ('krijtende tienden' en 'kriekende' tienden). De heer (of degene aan wie hij zijn tiendrecht had uitbesteed of verpacht – de tiendenaar) kreeg elke tiende (of elfde) schoof, of het 'tiende' kalf, etc., van diegenen die tiendplichtig waren (afb. 3). De inning gebeurde aanvankelijk in natura, waarbij de tiendenaar zijn deel van een oogst op de velden ging ophalen. In latere tijden werd de tiende dikwijls verpacht. Later werd de tiende voldaan in klinkende munt. Voor de verpachting werd het land waarvoor een tiendrecht gold, verdeeld in zogenaamde 'tiendblokken' die afzonderlijk werden verpacht. Het tiendrecht is pas afgeschaft met de Tiendwet uit 1907.

Afb. 3: Inning tienden in oude tijden (deel gravure; bron: Van der Schelling, 1727)

---

¹¹ NA NIL ,toeg. nr. 3.21.12, inv. nr 412, 13-06-1635 (film). Staten verkopen aan Lodewijk "seeckere thiendeken van coorn ende hennipthienden gelegen inden dorpe van Ouderkerk op de IJssel", per jaar 4-5 gulden opleverend, voor 150 pond. SAMH ona Gouda (hierna: GDA) nr. 237 fol 152, dd 12-07-1658 situeert deze Coolwijkse tienden buitendijks in De Zijde. Coolwijk was de beheerder van het kantoor van de zogenaamde Geestelijke Goederen te Delft, van waaruit de van de kerk overgenomen goederen en zakelijke rechten werden beheerd na 1573.

¹² J. Kusters, 1899: Het Oude Tiendrecht (proefschrift). Den Haag, Mouton & Co, p. 165.

De tienden (of de sommen verkregen door de verpachting ervan) waren onderdeel van de inkomsten van de (ambachts-) heren, op basis van hun houderschap van het land. Bezien vanuit het perspectief van de boeren stonden tienden en erfpachten naast belastingen ten gunste van van het “gemeneland” (de provincie) zoals de gewone (“ordinaris”) verpondingen (een belasting op basis van landoppervlak), de imposten of accijnzen (op tal van goederen zoals zeep en bier), de buitengewone (“extraordinaris”) belastingen (zoals bijvoorbeeld de tiende of honderdste penningen). Aan deze landsheerlijke en provinciale lasten kunnen nog de “omslagen” worden toegevoegd waarmee in de ambachten de gemaakte kosten werden verrekend voor polderbeheer en dergelijke, meestal ook naar rato van de gebruikte grondoppervlakte.

Het ambacht Krimpen aan de IJssel bracht de heer rond 1585 inkomsten van zo'n 120 pond (waarschijnlijk: guldens), waarvan ca. 1/3 uit de tienden.¹³ Volgens de Tiende Penning van 1561 zouden de tienden in Ouderkerk voor in totaal zo'n 30 guldens verpacht zijn, wat neerkomt op ongeveer 1% van de totale opbrengsten of inkomsten uit vermogen in dat ambacht. De reguliere verponding zou rond 1600 volgens een zeer globale schatting qua orde van grootte het tienvoudige moeten hebben opgebracht (dan wel gekost) van de waarde van de tienden (en later in de 17^e eeuw zou die opbrengst oplopen tot ongeveer het dubbele). Accijnzen brachten gemiddeld bijna driemaal zoveel op als de verponding. Bij de tienden gaat het dus rond 1650 om een relatief geringe afdracht door de 16^e en 17^e eeuwse grondgebruikers, vergeleken met hun overige grondgebonden lasten. Wat Krimpen betreft, is er interessante informatie bewaard gebleven voor het toen nog zelfstandige ambacht Stormpolder. Blijkens de administratie van Lodewijk van Nassau voor dat ambacht bracht de verpachting van de grove tienden in de periode 1650-1660 hem gemiddeld per jaar 180 guldens op (waarvan wellicht zo'n 80 uit alleen al uit de henneptiende).¹⁴ Rond die bedragen zit op het onderliggende niveau van de afzonderlijke tiendblokken over de jaren heen een flinke variatie: van 50% tot 200% van die gemiddelden. Voor het veel grotere Krimpen zullen navenant hogere pachtopbrengsten hebben gegolden dan voor Stormpolder.

In Ouderkerk brachten de henneptienden rond 1530 zo'n 4 stuivers per hond op (1 hond = 10 x 10 roe of bijna 40 x 40m). In 1527 werd de Lage Nesse verpacht voor 3 pond en de Zeven Viertelen voor 4 pond (samen dus 42 guldens) op een geschatte 200 - 250 hond.¹⁵ In de 10^e Penningen brachten de Ouderkerkse tienden in de 16^e eeuw nog steeds dergelijke bedragen op; voor de henneptiende werd rond het midden van die eeuw per hond wel 9 stuivers gerekend. Die tienden hadden een waarde die nog niet de helft was van die van het schoutambt (80 guldens). De verpachting van alleen de henneptiende bracht in Ouderkerk rond 1665 veel meer op: dat kon toen wel zo'n 175 gulden belopen.¹⁶ De henneptiende van Stormpolder leverde gemiddeld ca. 90 guldens op. Daarin is begrepen de opbrengst van de afzonderlijke verpachting van de dubieuze henneptienden in 1659 die werden betwist door de heemraden; Lodewijk had toch kans

---

¹³ SAMH, oa Krimpen aan de IJssel (hierna: KaY), ac 0846, Inleiding. Daar wordt en onderscheid gemaakt tussen de korentiende met een opbrengst van 40 pond (of gulden) en de henneptiende met een opbrengst van ruim 2 gulden. Het is denkbaar (en zelfs waarschijnlijk) dat een groot deel van de henneptiende als 'korentiende' is verantwoord.

¹⁴ Lans: Krimpenerwaard in Utrecht; Archief Huis Beverweerd nr. 297, akte 1316 en nr 298, akte 1317.

¹⁵ De henneptienden in Ouderkerk, in SAMH NT 3201 (op basis van oa OUY ac 998 inv. nr. 2)

¹⁶ NA NIL, Rekening van de rentmeester Adriaan Schiltman over 1676, inv. nr. 341: de halve (hennep-) tiende in de Nesse bracht aan de ambachtsheer toen 36 guldens op, de henneptiende in de Zeven Viertelen 136 guldens; de Coolwijkse Tiende was in dat jaar niet bezaaid geweest.

gezien die nog te verpachten voor 10 gulden.¹⁷ De genoemde bedragen werden gebaseerd op taxaties van de opbrengsten in de tiendblokken, waarbij natuurlijk het bestaan van vrijstellingen een opbrengstdrukkend effect had.

Tienden in het Oudvaderlands recht

Vanaf de 15^e eeuw breidde het aantal gewassen en dieren waarvan tienden werden geheven enorm uit, waardoor die tienden als een “zeer drukkende last” werden aangemerkt. “Het tiendrecht was geworden een soort georganiseerde roof en afzetterij...”,¹⁸ waartoe vooral de geestelijkheid hebzuchtig bijdroeg,¹⁹ maar waaraan ook de adel meedeed (zie afb. 3).²⁰ Inmiddels was ook de basis voor de vertiending aan verandering onderhevig: op tal van plaatsen was sprake van nieuw land en daarnaast waren er nieuwe gewassen in teelt genomen. Omdat bijvoorbeeld een gewas als hennep niet als zodanig in de oude aktes werd vermeld (daar was immers de grotere gewassen alleen sprake van ‘korentiendes’), ontstond er ruimte voor interpretatieverschillen inzake de tiendplicht. Daarmee werd ook door de boeren ‘creatief’ omgegaan.

Karel V wilde verdere spanningen voorkomen. In 1520 verordeneerde hij per plakkaat dat het niet was toegestaan nieuwe tienden te heffen anders dan die welke tiendenaars “...over veertich jaren ende daer te vooren ghewoonlyck hebben gheweest te heffen ..., maer hen te vreden houden metten ordinarise Thienden ende Rechten bij hen ghehadt ende ontfangen, ... verbiedende ... allen onsen Ondersaten yet anders te betalen den voors. gheestelycke luyden of andere, dan de voorschreve oude ghewoonlycke ende ordinarise Rechten ende Thienden .... (Mechelen, 1 oktober 1520)”.²¹ Van toen af aan kon men niet meer willekeurig tienden claimen. Dit plakkaat is ook geïnterpreteerd als het stellen van een verjaring van 40 jaar; anderen zagen er een teniet doen van alle nieuwe tiendheffing na 1480. Echt duidelijk was het plakkaat dus niet. In 1529 (op 19 april) vaardigt Karel een nieuw plakkaat uit waarin het vorige nader wordt geïnterpreteerd (of teruggedraaid): (i) op eerder onbezaaide landen of op nieuw land kunnen tienden geheven worden (mits dit strookt met gebruiken elders in de streek); (ii) ook over bepaalde nieuwe gewassen (waaronder trouwens “kennep”) op land waar men eerder tiendbare gewassen zaaide waren tienden verschuldigd – ook al zaaide men er 40 jaar of meer eerder die nieuwe gewassen niet – *tenzij er oude vrijstellingen op die landen of gewassen lagen*.²² Op deze wijze werd aldus wat ooit een ‘korentiende’ heette, uitgebreid met modernere gewassen zoals die van hennep en andere zaden-

---

¹⁷ Archief Huis Beverweerd a.w. Daarin zijn voor de betreffende periode twee afzonderlijke administraties van verpachtingen door Lodewijk gevonden; ik neem aan, dat die naast elkaar staan en dus dienen te worden opgeteld.

¹⁸ B. Tukker-Rouwert Boer, 1983: Henneptienden of hennepbelasting, *Binnenwaard* Vol. 1, afl. 1, p. 13-17.

¹⁹ J. van de Graft, 1856: Geschiedenis der wetgeving op de tienden hier te lande, inzonderheid in Holland en Zeeland. Proefschrift Hoogeschool te Leyden, Middelburg: J.C. en W. Altorffer, p. 53.

²⁰ A.A.J. Meylink, 1850: Pleit-memorien uitgesproken voor het Provinciaal Gerechtshof van Zuid Holland en voor den Hoogen Raad der Nederlanden over het tiendrecht, Den Haag: Van Langenhuysen, p. 52 duidde de tienden aan als “de buit des Adels”.

²¹ J. van de Graft, 1856: Geschiedenis der wetgeving op de tienden hier te lande, inzonderheid in Holland en Zeeland. Proefschrift Hoogeschool te Leyden, Middelburg: J.C. en W. Altorffer, 1856, p. 53-58; zie ook het Groot Placaetenboek van de Staten Generaal en de Staten van Holland en Westfriesland (Cau, C. Red., 1658, col 1582-85).

²² “..., ten ware nochtans, dat deselve hofsteden, oft landen daer af specialycken, by privilegie ofte uytgevinge bevryt waren...” (P. van der Schelling, 1727: *Hollands Tiend-Recht. Deel II: Bylaagen en Bewyzen*. Rotterdam: Philippus Lose, p. 79) ...” ofte by sententie ... geabsolveert waren...”.

producerende planten, en werd voor nieuw land de tiendbaarheid geregeld. Wel werd met dit keizerlijk plakkaat een andere deur wijd opengezet – en dat is niet onopgemerkt gebleven. Er bleef sprake van geschillen en processen over de tienden tussen boeren (en namens hen: de heemraden) in tal van ambachten, en het gezag.²³

Sinds 1573 is in de latere Republiek de kerk het tiendrecht ontnomen door de Staten van Holland, die vanaf 1616 ook de grafelijkheid overnamen, inclusief de administratie en het beheer van de tienden die daarmee samenhangen. Dat liet de ambachtsheren hun verkregen rechten op tienden onverlet, en die situatie lag in de ambachten nog steeds potentieel gevoelig, zoals blijkt uit de hierna te bespreken processen. Daarin werd niet het tiendrecht op nieuwe gewassen of landen meer ter discussie gesteld, maar werd vooral ingezoomd op het bestaan en het bezit van vrijstellingen.

Voor een goed begrip van wat er in de hierna te behandelen processen over hennetienden speelde, kan worden teruggerepen op het Hollands recht als beschreven door Hugo de Groot. Deze behandelt het tiendrecht als deel van het zakelijk recht.²⁴ Zaken zijn: alle niet-menselijke dingen waar mensen belang bij hebben. Bezit (“*possessie*”) is het houden van een zaak ten eigen bate. Bezit kan slaan op lichamelijke zaken, en op onlichamelijke (rechten, vrijheden en zo meer; dan spreekt men wel van “*possessie vel quasi*”). Eigendom is het recht op toebehoren van een zaak, los van de vraag of de eigenaar ook bezitter is. Een bezitter heeft een recht om het te bezit te behouden. Het beginsel is: men blijft in zijn bezit totdat men door de rechter daaruit wordt gewezen. In gedingen om een zaak werd de bezitter gehouden de gedaagde te zijn; de eiser diende een bewijs van beter recht te leveren om zijn claim te doen zegevieren. Wil een ander iemand diens bezit ontnemen dan *stoort* hij die iemand in zijn rustig en vredig bezit; en dergelijke storing (*turbatie*) was strafbaar. Bezit kan worden overgedragen, bijvoorbeeld door verkoop, schenking, of erfenis. Verjaring is een vorm van teniet gaan van bezit in geval van niet-gebruik ervan. Bij verjaring van claims op onroerend goed gold in het algemeen een termijn van 30 jaar of een derde van honderd jaar. Diegene die het tiendrecht voor een bepaald gewas opeist in een bepaald gebied, moet kunnen aantonen dat hij dat recht gedurende 40 jaar heeft genoten. Het tiendrecht ging verloren als gedurende een aantal jaren het recht niet was uitgeoefend terwijl er in die periode wel tiendplichtige gewassen waren geteeld.

Het plakkaat van 1520 schreef voor dat kwesties omtrent tienden zouden vallen onder de gewone Raad van het land waarin zij zich voordeden (en dus niet meer voor geestelijke rechters!) – hier het Hof van Holland (de oorspronkelijke grafelijke rechtsinstantie, zie afb. 4) en later ook de Hoge Raad. Het Hof diende enerzijds als een beroepsinstantie voor zaken die in de jurisdicties van de heerlijkheden (de hoge en de lage) en de baljuwschappen aan de orde waren geweest, en anderzijds als instantie voor bezitszaken, zoals rond tienden. Bezit wordt beschermd, tenzij een eiser kan vaststellen dat het door de huidige bezitter *gebrekkig* is bezeten: wanneer het (i) met geweld, (ii) heimelijk of (iii) “ter bede” was verkregen. De vordering van een bezitter tegenover een verstoorder kan zijn: een mandement (= bevelschrift) van maintenu, strekkend tot handhaving, stijving en sterking in het bezit. Gedaagde moet dan hinder, turbatie en

---

²³ Zie de vonnissen e.d. in Van der Schelling, a.w..

²⁴ H. De Groot, 1632: Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheyd. Deel I van Fockema Andreae S.J. en L.J. van Apeldoorn, 1939: Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheyd, Gouda, met name hoofdstuk 44. Voor annotaties: zie S.J. Fockema Andreae en Apeldoorn, L.J. van a.w., Deel II, blz. 226ff.

empechement (“den suppliant in zijn possessie ... aangedaan”) “kost- en schadeloos af doen, met interdictie van gelijcken meer te doen”. Iemand kan ook uit zijn bezit worden “gewezen”, als het eigendomsrecht dat vergt. Was men in eerste instantie uit bezit ‘ontzet’, dan kon een ex-bezitter die dit onterecht vond een ‘mandement van spolie’ vragen in hoger beroep, gericht op teruggave (herstel, ‘relief’ of ‘restablissement’) en schadeloosstelling. Minder zwaar was de procedure van de Complainte. Die vergde: bezit (rustig en vredig gedurende jaar en dag, desnoods door schepenen of heemraden gestaafd) en stoornis of ontzetting (binnen het voorafgaande jaar). Liet een bezitter een recht lopen gedurende (een) jaar en (een) dag, dan vervielen eventuele claims.

Afb. 4 Het Hof van Holland in zitting (Hugo de Groot 1634)

In 1660 bepaalden de Staten van Holland dat als hetzij de Hoge Raad dan wel het Hof van Holland een mandement verleent in bezitszaken, het andere hof zich van die zaken zal onthouden.²⁵ De pleidooien voor Hof en Raad omvatten een viertal positioneringen van de procureurs van beide zijden (eis, antwoord, repliek en dupliek) waarop een uitspraak kon volgen. Als er meer informatie nodig was dan kon een ‘appointment disposief’ (ofwel: een –voorlopige- beschikking) volgen, in afwachting van een definitief vonnis.

Processen inzake hennep tienden: voorgeschiedenis

Een voor ons doel belangrijke zaak van nog voor de plakkatens van Karel V betrof de zogenaamde Raaphorster hennep tiende in Wassenaar, in 1495.²⁶ De boeren daar hadden voor elkaar gekregen dat de tiende niet zou worden geïnd (de eiser zou “oogluikinge doen”) omdat de boeren de hennep slechts voor eigen gebruik zouden verbouwen. Overigens had de eiser zich wel ten principale zijn recht voorbehouden. Later bleek, dat de boeren slinks steeds meer hennep waren gaan verbouwen (en ter markt brachten) waardoor de eiser zich meer en meer gefopt voelde (zijn oogluiking kwam hem op “grootte schade en achterdeel” te staan). Het hof oordeelde dat de boeren over hennep net zo goed als over de andere soorten koren tienden dienden af te dragen.

Ook na de plakkatens van Karel V zijn vele processen gevoerd, vooral over de vraag of specifieke landen of werven ook onder die plicht vallen, gezien bestaande privileges of vrijstellingen. In Holland is bijvoorbeeld geprocedeerd inzake tienden in de opnieuw bedijkte Riederwaard.²⁷ Ook is er veel te doen over de vrijheid van tiendplicht, bijvoorbeeld in de landen rond de Lek. Zo bepaalde het handvest van Ottoland (1570):

---

²⁵ M.Ch. le Bailly en Chr. M. O. Verhas, 2006: Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland (1582 – 1795). Verloren, Hilversum, p. 20.

²⁶ Hof van Holland (hierna: HvH), sententie inzake zekere hennep tienden in het ambacht van Wassenaar, dd. 12 februari 1495 (In Van der Schelling, a.w.).

²⁷ HvH inzake de hennep tienden in Oud en Nieuw Riederwaard, 1540, Bijlage T in V.d. Schelling a.w.; zie ook Keeverling Buisman, F. “Ongehoorzame Ingelanden: Tiendprocezen in de Reijerwaardse polders in de vijftiende en zestiende eeuw”. In: B. Wouda (red), 2004: Ingelanden als Uitbaters: Sociaal-economische studies naar Oud- en Nieuw-Reijerwaard, een polder op een Zuid-Hollands eiland. Hilversum: Verloren, p. 113-133.

“Alle huyswerven en alle andere hennipland dat vrij geweest is bij tijden van wijlen heer Roeland, heere tot Liesveld (= ca 1545 – JBO), die zullen vrij blijven van tienden en andere werven ende landen dat men seedert tot hennipland gemaakt heeft ende nog maken zal ende bezaayt werd zal betalen van elken hont vier stuyvers”. In een zaak over de henneptienden van Slingerland voor de Grote Raad te Mechelen werd gesproken van de “possessie van de vrijheid van geen Kennip-Tienden te betalen”, waarbij de bewoners wel bereid waren de henneptiende af te dragen van gewassen op werven bij de kampen en velden in het ambacht waar men wel tiendschuldig is; er wordt vrijheid en excemptie geclaimd van hennep geteeld op werven aan/op land dat niet anderszins in gebruik is genomen.²⁸ De Slingelandse boeren krijgen geen gelijk. Eenzelfde lot trof de boeren in Alphen, in 1537.²⁹

De oudste mij bekende kwestie in de Krimpenerwaard inzake de henneptiende is een zaak die door Ambachtsheer Jan van Vliet van Bergambacht werd aangespannen voor het Hof van Holland (uitspraak 1518, dus nog voor het eerste plakkaat van Keizer Karel)³⁰: hem werd toegewezen dat de inwoners moesten betalen de tiende van hennep en raapzaad, gelijk van alle andere zaden en vruchten.³¹ Een volgende uitspraak zet het tiendrecht op 4 stuivers per hond.³² De kwestie blijkt daarna nog lang tot zaken te leiden voor het Hof, tot aan het begin van de 17^e eeuw (1604, 1608). Verder is er een sententie van het Hof in 1525 die inhoudt dat de ingelanden van Rozendaal bij Haastrecht niet gehouden zijn henneptienden te geven; zij hadden zich beroepen op de 40 jaar uit het eerste plakkaat van Karel V die de bezitter van de koninklijke (grafelijke) tienden aldaar niet had kunnen weerleggen.³³ In Berkenwoude speelde in 1539 een zaak tussen de achterleenheer en de ‘gezworenen van Berkkou’ waarbij namens de ‘gemene burenen’ van het ambacht wordt aangevoerd door hen en hun voorzaten “noit by menschen gedenken” tienden waren betaald, naar gewoonte en krachtens de keizerlijke plakaten, over hennep die was geteeld op grond die nooit “andere greinen van koorn’ hadden voortgebracht. Hier werden bepaalde stukken land dus uitgezonderd. De boeren worden in het gelijk gesteld.³⁴ In de 17^e eeuw zijn er zaken, o.a. over het bezit en vrijstellingen van henneptienden in Lekkerkerk (1602), Zuidbroek (1602), Stolwijk (1605) en Steijn (1614). De laatstgenoemde kwestie bekijken we wat uitvoeriger. Voor ingelanden van Stein (bij Haastrecht) werd een beroep op oude vrijstellingen of vrijheden aangevoerd tegen een voorgenomen inning van de tiende door een door Gouda (de eigenaar) ingehuurde verpachter. Het Hof legde in 1614 de gedaagden op tienden te moeten betalen (ook over hennep) die sinds 1560 was geteeld, ook als dat op nieuwe grond geschiedde of als de hennep op oude grond in plaats kwam van een ander gewas, behalve “...dat onder dese landen niet begrepen, maer van de voors. tienden exempt ende vrij sallen wesen de huiswerven, met kennip besaait, tot sulken groote als die waren ten tijde van de institutie van desen Processe...”.³⁵

---

²⁸ Vonnis, Grote Raad Mechelen, ...-1560, Van der Schelling a.w., annex X, p. 122-132.

²⁹ HvH Sententie aangaande de tienden van Vlas- Raap-, kennip, en rond- en platzaad, en andere zaaden te Alphen, 1537, Bijlage R in Van der Schelling a.w...

³⁰ Er zou een oudere sententie van het Hof van Holland zijn van 9 november 1502, met dezelfde strekking (genoemd op www.familievandendool.info/index.hph?section=93, geraadpleegd 21 juni 2012).

³¹ NA, Heerlijkheid 's-Heeraartsberg, toeg. Nr. 3.19.18, inv. nr. 518.

³² NA, Heerlijkheid 's-Heeraartsberg, toeg. Nr. 3.19.18, inv. nr. 271, dd. 9 december 1519.

³³ HvH sententie dd. 23 januari 1525, opgenomen als bijlage N in Van der Schelling a.w.

³⁴ HvH, sententie dd. 23-06-1539, opgenomen als annex S in Van der Schelling a.w..

³⁵ HvH, 19 juni 1614 als in Van der Schelling a.w..

In beide gevallen (Bergambacht en Stein) wordt geheel in Karels voetsporen getreden, maar er wordt een voorbehoud gemaakt voor de zogenaamde “huiswerven”, Dit kan indicatief zijn voor een breder bestaande praktijk waarin werven bij boerderijen vrijgesteld waren. Het punt zal ook een rol spelen, bij de hierna te bespreken processen in Krimpen en Ouderkerk.

De hennepiende in Krimpen aan de IJssel voor Hoge Raad (1613 - 16) en Hof (1631)

Tegen 1613 wenst Prins Maurits, de toen kersverse heer van Krimpen aan de IJssel, een vertiending van de hennep in zijn ambacht. Blijkbaar dwong hij de inning daarvan af (zie onder). Daarop kwam het tot een proces voor de Hoge Raad, van de heemraden van Krimpen mede namens de gemene burenen en landgenoten.³⁶ Maurits claimde daarbij het (bezit van het) volledige tiendrecht zonder uitzonderingen, en noemde de hennepienden daarbij met name, onder verwijzing naar zijn recht op de tienden blijkens de akte van verkoop van de heerlijkheid aan Jan van Polanen van 1342.³⁷ In de loop van de eerste helft van 1613 werden verklaringen ingewonnen van oude Krimpenaren die als strekking hadden dat de hennepwerven langs de gehele hoge dijk in Krimpen aan de IJssel altijd met hennep bezaaid waren geweest en dat er nimmer tienden werden afgedragen (of equivalenten daarvan). Dit alles leidde tot een snel tussenvonniss, waarin de prins al wordt veroordeeld tot het vergoeden van alle “turbel, hinder, crot en letsel” de impetranten “ t’ onrecht gedaen”, en een verbod dit weer te doen.³⁸ In 1616 kwam het tot een (provisioneel) vonnis van de Hoge Raad.³⁹ Daar werd bepaald: “Het hof ... adjudicieert [de impetranten] de recredentie van niet meer te betalen aen hooggemelten Zijne Excellentie ..... tienden noch ijtanders inde plaetse vandien te geven voor haere hennipwerven ...onder den Ysseldijck gelegen, die zij bewijzen sullen voor veertich jaeren heerwaarts met hennip besaijt geweest ende geene tienden noch ijetanders in plaetse vandien betaelt te hebben.” Daarmee kwam er een bewijslast te liggen bij de Krimpenaren, op basis waarvan een later vonnis zou kunnen volgen. Of die daar wat aan deden, valt niet expliciet uit de archieven te halen.

Vervolgens bleef het 18 jaar rustig. Maar in 1631, poneerde ambachtsheer Lodewijk (Maurits’ zoon en opvolger als ambachtsheer) voor het Hof van Holland dat ingelanden en pachters inmiddels akkoord zouden zijn gegaan met hennepienden op hun huis- en dijkwerven, en dat er dus verdiend kon worden. Hij verkreeg in eerste instantie daarvoor inderdaad toestemming. Blijkbaar was hij van mening dat de ingelanden door te zwijgen waar het ging om het bewijzen van hun vrijstellingen (anders dan door de al in 1613 afgelegde verklaringen), in feite toestemden met de tiendplichtigheid over hun dijkwerven. Maar tegenover dit mandement kwamen de heemraden met een appel bij het Hof. Dat herriep, op grond van het appel, bij sententie en herstelde de oude vrijheid

---

³⁶ SAMH oa KaY, ac 846, inv nr 27.

³⁷ SAMH oa KaY, ac 846, inv nr 24.

³⁸ Hoge Raad (hierna HR) dd 12-06-1613 (in het eind-vonniss van 1669 wordt verwezen naar HR dd 10-04-1613, maar dat lijkt deze uitspraak te zijn).

³⁹ NA HR 708 dd 23-11-1616 (Sententie inzake Heemraden Crimpen opde Yssel mede wegens gemene burenen, ingezetenen en lantgenoten, impetranten in cas van maintenuue versus Maurits prince van Orangien, ambachtsheer Crimpen). Daaraan voorafgaand een sententie dd 12-06-1613 met de gebruikelijke bepalingen inzake turbel en letsel, schadevergoeding en verbod van herhaling.

van de ingelanden.⁴⁰ Aan dit proces werd trouwens ook meegedaan door ingezetenen of heemraden van andere polders, zoals de polder Hoge en Lage Nesse te Ouderkerk.⁴¹ Door oudere ingelanden van die polder werd verklaard dat hun huis- en hennepwerven tussen de IJsseldijk en de Backwetering weliswaar met hennep bezaaid waren geweest, maar dat daarover nooit tienden waren betaald; dit werd bekrachtigd door voormalige inners van de hennepdiende in Ouderkerk.⁴² Als gezegd, in tweede instantie revoceert het Hof het aanvankelijk aan Lodewijk verleende mandement. De appellant namens de Ouderkerkse polders werd hiervan afzonderlijk verwittigd.⁴³

Sindsdien heeft de ambachtsheer de ingelanden in feite gelaten in "de rustige en vredige possessie van geen tienden te betalen". Wel zou de ambachtsheer tegen dat vonnis van het Hof hebben geappelleerd bij de Hoge Raad, maar hij heeft dat appel nooit doorgezet en de kwestie verder ongemoeid gelaten (aldus de Ouderkerkse processtukken uit 1657, waarbij de procureur van de heemraden Lodewijk een koekje van eigen deeg serveert: door te zwijgen zou hij eigenlijk hebben toegestemd). Maar aan die rust kwam een eind, in beide ambachten, door een abrupte actie van de kant van Lodewijk, gevolgd door snelle acties van de kant van de ingelanden en hun heemraden in zowel Ouderkerk als Krimpen aan de IJssel. We volgen hierna de Ouderkerkse zaak eerst, aan de hand van de originele verklaringen van de procureurs, om daarna, op basis van het uitgebreide vonnis, de Krimpense zaak te bezien.

De Ouderkerkse hennepdienden voor het Hof van Holland (vanaf 1657)

In 1657 verpachtte Lodewijk van Nassau de hennepdienden in het ambacht. Hij had op een aantal hennepackers inderdaad een recht van oudsher (met name in De Nesse en in de Zeven Viertelen), en sinds 1635 ook op de "Coolwijkse tienden". In 1657 heeft hij *alle* hennepwerven daaronder willen laten vallen, inclusief de huis- en dijkwerven. Waarom hij dit deed, is niet bekend; waarom hij dat op dat moment deed, evenmin. Wel deed hij hetzelfde in Krimpen aan de IJssel (zie hierna). Hoe dan ook, deze verpachting viel niet goed. Op 2 augustus 1657 rekesteerden bij het Hof van Holland een drietal Ouderkerkse heemraden van de polders De Nesse en De Zijde. Voor laatstgenoemde polder was Cornelis Jansz (opt Schoor) heemraad; de andere twee waren Jan Jacobs en Arijen Pietersz namens De Nesse. De heemraden traden op namens de eigenaars of gebruikers van de huiswerven.⁴⁴ Zij tekenden protest aan tegen de verpachting door ambachtsheer Lodewijk en eisten 'mandement penael' (een dwingende uitspraak, met een straf op niet-naleving) tegen de ambachtsheer. Het ging met name om de zogenaamde 'huis- en dijkwerven gelegen' tussen de IJsseldijk en de Backwetering, de 'Oude Werven' tussen kerkweg en de Zijdense Boezem en de werven in de zogenaamde Vrije Hoek van De Zijde, waarover 'noijt eenige hennepdienden gegeven of geheven zijn' (vandaar ook die naam 'Vrije Houck')⁴⁵. Met dit rekest startte een proces voor het genoemde hof⁴⁶.

---

⁴⁰ NA HvH inv. nr. 696 akte nr. 153 dd 22-10-1631.

⁴¹ In SAMH ona GDA 90 fol 94, dd 13-08-1631 geven zij volmacht als (mede-) eisers in dit proces.

⁴² SAMH ona GDA 90 fol.98, 13-08-1631.

⁴³ NA HvH inv. nr. 696, sententie 154, dd 22-10-1631.

⁴⁴ SAMH ona GDA 392/53, dd 1-11-1657.

⁴⁵ Zie SAMH ona GA OUY 998 47 30-10-1657, waarin diverse gewezen heemraden verklaren nooit gehoord te hebben dat ooit enige tienden is subject geweest noch ook betaald en hebben van al de oude werven geleegeen soo wel aande zuidzijde als aan de noordzijde van de Oudelandseweg te weten van de

Afb. 5: Aanhef "Eis met middelen" in: Cornelis Jansz opt Schoor c.s. contra Lodewijk van Nassau, Hof van Holland, december 1657

De "eis" (afb. 5) namens de 'impetranten' (de eisende heemraden) kwam erop neer dat alle genoemde werven zouden moeten worden verklaard "vrij en exempt van enige hennep ofte andere thijenden of ook ijetwas anders inplaets van dien" te zijn, conform de feitelijke situatie sinds zeer lange tijd (hun "possessie die excedeert de memorie van mensen..."). In dit "oude regt ende possessie" had Lodewijk de mensen behoren te laten. De "pretense" verpachting van de tienden in 1657 was kwalijk, ten onrechte en "bij nieuwichheit" gedaan. Geëist werd, dat deze "costeloos ende schadeloos" zou worden teniet gedaan en eisten de heemraden "interdictie van gelijcken meer te doen". Verder eisten zij een expliciete verklaring dat de genoemde werven "vrij & exempt" waren van tiendplicht.

In het "antwoord" (in 1658) claimde de ambachtsheer dat aan hem "universeel" tienden toekwamen (dat wil zeggen: voor alle tiendbare gewassen, op al zijn land), dus inclusief hennep-tienden, die ook al meer dan honderd jaar werden verpacht, gecollecteerd en door hem en zijn ambtsvoorgangers ontvangen. Er zou nooit enige uitzondering op zijn verleend of geclaimd, noch betreffende het gewas, noch betreffende specifieke werven. Er was bij de verpachting van 1657 volgens de verwerende partij geen sprake van nieuwichheden. De eis van de heemraden was "impertinent" en een aantal aangevoerde argumenten waren onjuist of niet waar. Zo werd de omschrijving van huis- en dijkwerven aangevochten, evenals de ligging van de Backwetering, de Coolwijkse Tienden en de Zeven Viertelen.⁴⁷ Namens de ambachtsheer werd geëist dat het Hof zou verklaren dat hij de hennep-tienden mag heffen of verpachten ook op de huis- en dijkwerven of andere werven waarvoor vrijstelling werd geclaimd.

In de dan volgende "repliek" namens de heemraden (in juli 1658) werd gesteld dat het recht van de ambachtsheer op tienden buiten kijf staat, maar dat de universaliteit ervan in geding is. De eisers ontkenden deze: volgens aantoonbare gewoonte gold zij niet voor de genoemde werven. Men deed hierbij overigens geen beroep op uitzondering op grond van schriftelijk vastgelegde titels of concessies, maar op "possessie die excedeert de memorie van mensen" van het (gewoonte-) recht "van geen tienden betaald te hebben". Er werd gerefereerd aan het hierboven besproken vonnis van het Hof van Holland uit 1631 inzake de Krimpense hennep-tienden. Sindsdien heeft de ambachtsheer de ingelanden gelaten in "de rustige en vredige possessie van geen tienden te betalen". De procureur bleef dan ook bij zijn oorspronkelijke eis.

---

kerkweg tot aan het Heckland toe (O-waarts). Idem in de Cromme en De Zijde. Ook in de loop van het proces werden hierover nog verklaringen ingezameld; zie SAMH ona GDA 237 152 dd 12-07-1658.

⁴⁶ Voor de processtukken, zie NA HvH 1345 dd 2-8-1657 en later.

⁴⁷ In de processtukken bevinden zich ook twee verslagen van bezoeken van commissarissen van de Hoge Raad om zich de lokale geografie eigen te maken en zich ter plekke te vergewissen van de omvang van het probleem ("demonstraties voor commissarissen"). Het is opvallend dat die rapporten niet onderling stroken.

Daarop volgt tenslotte (in mei 1659 – men nam de tijd!) de “dupliek” namens de ambachtsheer. Weer werd de oude verleibrief uit 1342 gememoreerd, en opnieuw werd geponeerd dat de tienden altijd verpacht zijn geweest “sonder affsondering ofte onderscheijt” en zonder uitsluiting van werven. Dat in 1657 bij de verpachting nu wel expliciet de huis- en dijkwerven waren genoemd, was niet een actie *de novo* (die de ingelanden had geturbeerd) maar was gedaan om nu duidelijk te maken dat ook die werven onder de tiendplicht vielen, zodat de ambachtsheer niet zelf in *diens* goed recht op alle tienden geturbeerd zou worden. Aangevoerd werd dat de ingelanden zouden moeten bewijzen dat er plakaten van den lande waren die hen immuniteit van tienden over de werven zouden geven, en dat die werven 40 jaar achtereenvolgens met tiendbare gewassen bezaaid zouden zijn geweest zonder dat de heer de tienden verpacht of genoten zou hebben. Er vielen pregnante termen als de “naeckte phantasie” waaraan de ingelanden kennelijk leden. De procureur ontkende bovendien de relevantie van het Krimpense vonnis in dit geval (het ging immers om andere personen en om andere tienden). Opnieuw concludeerde hij tot afwijzing van de geproponeerde excepties.

Tot een uitspraak is het in deze zaak nooit gekomen, voor zover mij bekend. Inmiddels waren er ook andere kwesties gerezen tussen de heemraden en de ambachtsheer, waarschijnlijk uitvloeisels van de ruzie over de henneptienden. In een interne afweging in 1662 hebben de heemraden vastgesteld welke van deze reeks van processen voor wat hen betrof doorgezet zouden worden dan wel gestaakt. Het hennepproces zou door zou kunnen gaan, maar de kosten ervan moesten door de direct belanghebbenden worden gedragen.⁴⁸ Daarna werd het stil rond dit proces, op een toevallige vermelding in een document in het archief Nassau la Lecq uit 1677 (!) na, waarin werd gememoreerd dat er in dat jaar geen tienden zijn geïnd van de dijk- en huiswerven, wegens een (verder niet omschreven) ‘appointment’ van het Hof van Holland.⁴⁹ Dat appointment heb ik niet teruggevonden. Wel was er ondertussen een uitspraak in een analoge zaak in het naburige Krimpen aan de IJssel, en wel uit 1669. Daar had Lodewijk, ook sinds 1657, een kwestie met de heemraden, ook over de henneptienden. Mogelijk hield dat appointment waaraan in 1677 werd gerefereerd een verwijzing in naar de uitspraak in de Krimpense zaak en had het Hof de Ouderkerkse zaak te ruste gelegd. Hoe dan ook, de henneptiende op de dijk- en huiswerven werd blijkbaar niet meer geheven.

De Krimpense henneptienden voor de Hoge Raad (1657 - 1669)

Dank zij het uitvoerige arrest van de Hoge Raad in de Krimpense zaak⁵⁰ kunnen we ons een beeld vormen van hoe dit soort kwesties in werkelijkheid verliepen, wat een fraai

---

⁴⁸ NA 3.03.08.300 ora OUY 10 dd. 09-10-1662 (film). Overigens is in het de rechtszaken in de jaren 1657-1663 betreffende dossier (SAMH 986 25) een document te vinden (vermoedelijk dd. 09-07-1658), “Nota” geheten, waaruit blijkt dat in de omslag over 1657 (dd 22-2-1658) de tot dan gemaakte kosten voor het proces van de “kemptienden tegens den ambachtsheer”, met name de salariskosten voor advokaten en procureurs in 1657, alsnog niet ten laste zijn gebracht van de ingezetenen van De Cromme omdat dit proces hen niet aanging, maar over de andere polders is omgeslagen voor 6 stuivers per morgen, los van de gewone omslag. Ik neem aan dat alle toen bekende kosten hiermee gedekt werden.

⁴⁹ Rekening van Rentmeester Adriaan Schiltman over 1676: NA, NIL, Inv. nr 341. In 1703 is er nog een vermelding dat dan van oude werven geen tiendenopbrengst is, maar van nieuwe werven wel (SAMH, ona Ouderkerk 6499, inv. nr 59 dd. 09-02-1703).

⁵⁰ NA HR 761 dd 10-05-1669 (dictum ook in het gemeentelijke dossier , SAMH oa OUY ac 986 inv. nr. 25).

(zij het enigszins anekdotisch) doorkijkje oplevert naar ambachtelijk wel en wee in de 17^e eeuw.

Ook in Krimpen aan de IJssel wilde Lodewijk zijn tienden in 1657 gaan verpachten over een groter areaal, inclusief de eerder niet daaronder begrepen werven. De Krimpense heemraden maakten daarop per plakkaat bekend (eind juli 1657) dat hun ingelanden en gebruikers van het land geen tienden verschuldigd waren; de verpachting was een "notoire nieuwichheid ende een turbatie van de oude ende immemorale possessie *vel quasi*". Dit was conform hun interpretatie van het vonnis van het Hof van Holland uit 1631 (zie hierboven). Begin augustus 1657 werd in Krimpen namens Lodewijk van Nassau aangekondigd dat de verpachting van de tienden inmiddels toch had plaatsgevonden. Daarop werden de heemraden opgeroepen te verschijnen voor de schout en de stadhouder van Lodewijk om, voor de werven die tiendvrijheid zouden hebben verkregen, te bewijzen dat ze 40 jaar met hennep bezaaid waren geweest zonder dat er afdracht van tienden had plaatsgevonden. Ondertussen was op verzoek van Lodewijk de "examinatie" van die eventuele bewijzen trouwens al in gang gezet, en wel door de Hoge Vierschaar van Zuid Holland⁵¹; deze bewijzen werden niet gevonden.⁵² Het doel was natuurlijk om, van die werven waarvan vrijstelling niet kon worden bewezen, alsnog de tienden te gaan claimen. De heemraden verklaarden dat de schout en rentmeester (de gebroeders Joost en Jacob Schiltman) niet bevoegd waren dit te onderzoeken. Ik vermoed dat dit een reflectie was van hetgeen in de uitspraak van 1631 was bepaald, namelijk dat dit bewijs diende te worden overlegd aan het Hof van Holland. Op 25 augustus vaardigde Lodewijk een bevel uit dat men had te betalen tenzij het gevraagde bewijs alsnog werd geleverd door de ingelanden. Dat gebeurde blijkbaar niet. Daarop komen Lodewijk *cum suis* in daadkrachtige actie. Op 22 september verschenen op de Krimpense dijken en dreven een luitenant van de Zuidhollandse baljuw, de Colfdrager (een beëdigde gerechtsbode met een staf die de aanwezigheid van het gerecht zichtbaar maakte) van de Vierschaar te Dordrecht, plus diverse "welgemonteerde dienders", sommige met geladen karabijn en houwmessen aan de zijde, andere met geladen roeren. Men kwam niet alleen voor een partijtje vlagvertoon, maar greep ook daadwerkelijk in. De kolfdrager zou hebben gezegd: "Wij gaan de henniptienden nog halen en eens zien wie het ons beletten zal". En zo geschiedde. Van die gebeurtenissen zijn getuigenverklaringen bewaard gebleven, zoals die waarin de vrouw van een Rotterdamse schipper die in Krimpen voor de wal lag, verklaart gezien te hebben dat de genoemde kolfdrager en de zijnen van de werf van ene Neeltge Heijndricxsz haar hennep uit de struiken "hebben getrocken ende gevoerd de elfde schoof ende dat sij deselve ook over de dijk in een schuit hebben gedragen" (afb. 6) Die schuit lag kennelijk in de Hollandse IJssel, bij Neeltje's land. Neeltge was trouwens bepaald niet de enige die haar hennep zo zag worden afgevoerd.

Vervolgens waren heemraden op 5 oktober weer naar de Hoge Raad gegaan en eisten een mandement penael tegen Lodewijk met herstel (het "beletten" van deze inning van de tienden, was, zoals de kolfdrager al had zien aankomen, niet meer mogelijk). De

---

⁵¹ De Hoge Vierschaar te Dordrecht (onder een baljuw) was een instantie tussen de heemraden en de grafelijkheid, voor Zuidelijk Holland. De heerlijkheid De Lek had de hoge gerechtigheid aan de vierschaar te Dordrecht gedelegeerd.

⁵² Nog een jaar later, in 1658, legt schout Schiltman schriftelijk vast dat de boeren nooit hun al in 1616 opgelegde bewijslast ten aanzien van de vrijstellingen zouden hebben voldaan, en dat er derhalve tienden konden worden geheven; in SAMH oa KaY, ac 0846, inv. nr 32.

heemraden beriepen zich op de eerder besproken oude zaak (uit 1616) voor de Hoge Raad⁵³ en hielden vol geen tienden schuldig te zijn voor die hennepwerven waarvan bewezen kon worden dat ze al sinds veertig jaren met hennep bezaaid geweest zijn en dat daarover geen tienden betaald waren. Zij moesten "exempt gelijk van alle oude tijden en buiten memorie" blijven. Er werd op gewezen dat de sententie van 1616 inhield dat de heer (toen) wel tienden mocht heffen als het bewijs *niet* werd geleverd, maar dat Maurits de sententie hadden laten rusten, ondanks dat dit bewijs nooit kwam. Lodewijk's procureur voerde aan dat wegens onder andere oorlogen in het Oosten) vermoedelijk doelt hij op acties in de Indische archipel) er meer hennep wordt geplant en er nieuwe werven zijn gemaakt, die zeker tiendplichtig waren. Lodewijk wilde nu zijn verkregen recht nemen en dus gaan heffen op die werven die geen vrijheid van tienden hadden. Aan commissarissen was ondertussen getoond dat oude dijkwerven als op een kaart vastgelegd, altijd met hennep beplant, tiendvrij waren geweest. Op kleine variaties na, verloopt de argumentatie van beide zijden gelijk aan die welke ook in het Ouderkerkse proces werd gevolgd.

Afb. 6: Het opreden van de kolfdrager gedocumenteerd

In de Krimpense zaak komt het tot een vonnis, en wel twaalf jaar nadat het proces begon: op 10 mei 1669 (afb. 7)⁵⁴. In zijn uitspraak verbiedt de Hoge Raad de ambachtsheer het verpachten van tienden van de werven, veroordeelt hij hem om de gevolgen van de heffing "cost ende schadeloos aff te doen", en ordonneert hij partijen tot het aanwijzen van de werven als vallend onder de sententie van 1616.⁵⁵

Overigens is te Rotterdam notarieel vastgelegd dat in juli van 1669 door rentmeester Jacob Schiltman de Krimpense tienden zijn "geveild".⁵⁶ Was dat de reguliere verpachting, of kreeg Lodewijk zo langzamerhand genoeg van zijn tienden?

De uitspraak over het conflict over de hennep tienden in Krimpen zal ook in het Ouderkerkse conflict hebben gegolden. Men vond het in Ouderkerk in elk geval de moeite waard om het 'dictum' over de Krimpense kwestie te bewaren in het archief over de Ouderkerkse rechtszaken. Al met al lijken de heemraden in beide ambachten het dus met succes voor hun ingelanden te hebben opgenomen.

Nasleep en Conclusies

---

⁵³ NA HR inv. nr. 708 dd 23-11-1616 (Sententie inzake Heemraden Crimpen opde Yssel versus Maurits prince van Orangien, ambachtsheer Crimpen): "Het hof ... adjudicieert [de impetranten] de recedentie van ..... geene tijnden noch ijtanders inde plaetse vandien te geven voor haere hennipwerven ... die zij bewijsen sullen voor veertich jaeren heerwaerts met hennip besaijt geweest ende geene tienden noch ijetanders in plaetse vandien betaelt te hebben."

⁵⁴ Zie bijvoorbeeld SAMH GA OUY 986 25.

⁵⁵ Meijlink a.w. in zijn Pleit-memorie over tiendrecht vat deze uitspraak als volgt samen: de Prins van Oranje wordt in Krimpen de hennep tiend ontzegd, omdat de ingelanden sinds 40 jaar wel hun grond hadden beteeld, maar nimmer tiend betaald hadden. Dat is een heldere samenvatting (al betreft dit niet de prins van Oranje, maar diens zoon Lodewijk).

⁵⁶ Gemeente Archief Rotterdam (hierna: GAR) R'dam inv nr 398 aktenr. 218/479, dd 12-11-1669.

De kwesties tussen de ambachtsheer en de heemraden van Ouderkerk en Krimpen aan de IJssel van 1657 -1670 stonden in een lange traditie van geschillen over hennep tienden in de lage landen. Gingen die aanvankelijk vooral over vragen die samenhangen met het uitbreiden van de tiendplicht naar nieuw of nieuw in ontginning genomen land en naar nieuwe gewassen, na de plakaten van Karel V uit de eerste helft van de 16^e eeuw verschoof de aandacht naar geschillen over vrijstellingen van tiendplicht, die plaatselijk waren ontstaan of op zijn minst werden geclaimd. Gezien de aard van het boerenbedrijf in de Krimpenerwaard is het geen wonder dat een flink deel van de juridisch kwesties over hennep tienden vanuit ambachten in die waard werden aangekaart.

Afb. 7 Dictum (vonnis) Hoge Raad in zaak Krimpense hennep tienden, 10 mei 1669

Terugkijkend is er een consistent vastgehouden lijn in de uitspraken van het Hof van Holland en ook de Hoge Raad in deze zaken: er kan sprake zijn van regionaal of lokaal geldende vrijstellingen, ook al zijn die als regel niet expliciet en eenduidig gedocumenteerd; plaatselijke gebruiken zijn dan bepalend. Ooit gegunde rechten op tienden kunnen door verjaring hun kracht verliezen en overgaan in rechten van boeren om zonder tiendplicht hun bedrijf uit te voeren. Daarbij lijkt er een vrij algemene usance te zijn geweest (en in processen ook te worden onderkend en aanvaard) om de productie op 'werven' dicht bij de boerderijen (en aanvankelijk wellicht primair aangelegd om te voorzien in de eigen behoeftes van de boeren) als niet-tiendplichtig te zien. Anders lag dat bij teelten op verder weg gelegen percelen: die lijken van oudsher (en sinds Karels plakaten: onbetwist) als tiendplichtig te zijn gezien indien het land viel binnen de in feodale tijden gegunde tienden. Wel dienden de belanghebbenden te kunnen aantonen dat van de werven waarover zij vrijheid van tienden claimden van oudsher ('mensenheugenis') of in elk geval in de 40 jaren voorafgaand aan het geschil geen tienden (of een daaraan equivalent geldbedrag) waren geheven of gegeven. Dat daarbij vooral heemraden in het geding traden, hoeft niet te verwonderen: zij konden worden gezien als representanten van de ingelanden in de polders waarin de tiendkwestie speelden, en tegelijkertijd waren zij typisch de instantie waarin kennis over lokale eigendomsverhoudingen en zakelijke rechten was belichaamd: lopende kadasters, als het ware, en blijkbaar ook sprekende. In de hier besproken processen laten zij zich ondersteunen met verklaringen van oud-heemraden en andere oude ingelanden. Al in 1616 wordt (in de Krimpense zaak) die bewijsplicht als een voorwaarde geformuleerd voor het gelden van vrijstelling. Dan al lijkt de toenmalige ambachtsheer (Prins Maurits) te begrijpen dat hij hiermee aan het kortste eind trekt. Ook na het vonnis over dezelfde tienden in 1631 lijkt dit te gelden voor zijn zoon Lodewijk, in een zaak die door Krimpense heemraden wordt gevoerd in associatie met Ouderkerkse collega's: hij appelleert nog wel tegen dat vonnis maar zet dat appel niet voort. Tot hij het ruim 25 jaar later nog eens probeert, in 1657, en slinkse draai gevend aan de afwezigheid van hem overtuigend bewijs van vrijstelling. We hebben gezien, dat dit toch weer slecht voor hem afliep, al was er nog steeds de juridische adder onder het gras dat dit bewijs nog wel geleverd moest worden. Of dat nu wel of niet is gebeurd, we weten dat de ambachtsheer het hoofd vermoeid in de schoot legde, zodat de hennep telende ingelanden voor hun 'vrijgestelde' huiswerven in elk geval feitelijk hun zin kregen.

Vrijstellingen bestonden kennelijk als een soort lokaal gevormd gewoonterecht. De 17^e eeuwse processen daarover komen niet altijd tot harde conclusies; in het Krimpense geval was er wel een sententie maar zelfs die eindigde met de vraag naar bewijzen zonder dat duidelijk wordt of dat ook is gebeurd en afdoende werd gevonden. In dat licht is het niet bevreedend dat nog in 1839 de Haagse Arrondissementsrechtbank moest oordelen dat een vermeend tiendrecht vervalt als een tiendplichtige door een aanhoudende weigering gedurende de tijd die voor verjaring is bepaald “vrijdom” heeft doordat de tiendheffer zijn recht niet tegen de tiendplichtige had doen gelden.

Dat is niet het enige losse eindje. De processen die de ambachten voerden tegen hun heer kostten veel geld. De heemraden wilden die kosten “omslaan” over de ingelanden. In Krimpen was daar in 1659 al gedoe over: sommige ingelanden weigerden in eerste instantie die omslag te betalen. Het lijkt daar met een sisser af te lopen. In Ouderkerk daarentegen liep het mis en ontstonden er processen voor de Hoge Raad; een jaar later was er weer onenigheid en sommige ingelanden gingen zelfs naar de Staten van Holland; ook in 1660 ging het fout met het omslaan van de kosten. Een uitspraak hierover liet tot 1671 op zich wachten,⁵⁷ maar in het ambacht sudderde het conflict door tot in 1676.⁵⁸ En parallel aan dit alles waren er in Ouderkerk al in 1658 ook kwesties ontstaan met de ambachtsheer over de benoeming van nieuwe heemraden, die jaren voortsleepten. Twee van de heemraden die ook bij het hennepproces betrokken waren, spanden een zaak aan, eveneens bij de Hoge Raad. Het zou tot 1663 duren voor deze kwestie tot een eind kwam.

De financieel-economische betekenis van de uitspraken is moeilijk in te schatten. De ambachtsheer liep een deel van zijn tienden mis, en zijn ingelanden hielden dat dus dus in hun zak. Naar zich laat aanzien ging dat op jaarbasis om bedragen in de orde van enkele honderden guldens. Dat was niet gering, maar het zal nog niet in de buurt gekomen zijn van de omslag van de ambachtskosten, die in die periode zo’n 500 guldens of meer beliep. Het is navrant dat de wegens proceskosten verhoogde omslag in de jaren na de hennep- en benoemingsprocessen enkele duizenden guldens beliepen, alleen al in Ouderkerk.⁵⁹ Geen wonder dat er geharrewar ontstond over wie daarvoor moest opdraaien. En wat dit alles nog verergerde: het algemene economische klimaat zat niet mee. Er was al gedurende de hele 17^e eeuw sprake van oplopende belastingdruk (die verdubbelde zelfs in de loop van die eeuw) en na 1650 verslechterde de economische condities op het platteland, door dalende opbrengsten die een agrarische crisis zouden inluiden die tot in de 18^e eeuw zou doorlopen. In dit killer wordende economische klimaat waren nieuwe tienden natuurlijk zeer onwelkom, en hoge omslagen waar men de baten niet van ziet of ondervindt, eveneens.

---

⁵⁷ NA, HvH Rekesten, inv nr 3025, dd. 13-11-1671.

⁵⁸ NA, HR, Dictums, inv nr 901, dd 01-10-1676.

⁵⁹ SAMH, oa Ouderkerk, Rekeningen van de Dorpskosten, ac 986, inv. nr. 52.